

OD OBČANSKÉ VÝCHOVY K OBČANSKÉ NAUCE. VZNIK A PROMĚNY OBSAHU A METODIKY PŘEDMĚTU OBČANSKÁ VÝCHOVA NA ZÁKLADNÍCH DEVÍTILETÝCH ŠKOLÁCH V ČESKOSLOVENSKU V 60. LETECH 20. STOLETÍ

KAREL KONEČNÝ

FROM CIVIC EDUCATION TO CIVIC SCIENCE: THE ORIGINS AND CHANGES IN THE CONTENTS AND METHODOLOGY OF THE SUBJECT OF CIVIC EDUCATION AT NINE-YEAR ELEMENTARY SCHOOLS IN CZECHOSLOVAKIA IN THE 1960S

This study maps the circumstances of the introduction and subsequent development of civic education as a subject that was included in the curricula of elementary and secondary schools in 1960. In the 1960s, the aim of civic education was to indoctrinate students with the ideology of Marxism-Leninism. This contribution is based mainly on archival sources from various state archives and specialised archives of a number of institutions, but it also draws on a wide range of contemporary professional journals and textbooks.

Keywords: civic education – civic science – curricula – socialist education – 1960s – ideological indoctrination

DOI: 10.14712/23365730.2025.3

Rok 1959 nepatří k těm, které by v soudobé české historiografii zabývající se dějinami socialistického Československa zaujímaly významnější místo či pozornost. Toto konstatování nicméně neplatí pro oblast školství a vzdělávání, naopak. Usnesení pléna ÚV KSČ *O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v Československu* z dubna 1959 otevřelo cestu nejen k prodloužení povinné školní docházky z osmi na devět let, ale také k reformě přípravy učitelů pro základní, tzv. první cyklus vzdělávání. Důležitou součástí usnesení byl záměr ustavit tzv. pedagogické instituty, které jako vysoké školy specifického typu měly ve všech krajských městech od 1. září 1959 začít připravovat učitele pro působení na základních devítiletých školách.¹ V návaznosti na dubnové usnesení stát navýšil finanční prostředky na tvorbu učebnic a metodických materiálů a dalších školních pomůcek a na celkovou modernizaci vnitřního školního inventáře. Současně došlo k výraznému posílení investic do budování a modernizace infrastruktury všech stupňů

¹ K historii pedagogických institutů doposud vyšly dvě větší studie a jedna monografie. Václav KOVÁŘÍČEK, *Vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích v letech 1959–1964. Období pedagogických institutů*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Paedagogica, Paedagogica 8, 1987, s. 89–122; Sylva SKLENÁŘOVÁ, *Pedagogický institut: jeden z pokusů o vzdělávání učitelů (1959–1964)*, Hradec Králové 2010; Karel KONEČNÝ, *Pedagogický institut v Olomouci (1959–1964). Nástin vývoje – kurikulum – osobnosti*, Civilia 14/2, 2023, s. 20–65.

školy, počínaje předškolními zařízeními a konče výstavbou nových vysokoškolských areálů a ubytovacích kapacit pro studenty.

Tato studie zkoumá okolnosti vzniku a vývoje občanské výchovy jako nového předmětu, který se v souvislosti s reformou základního vzdělávání objevil v roce 1960 v osnovách nově se ustavujících základních devítiletých škol. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že občanská výchova v 60. letech 20. století neměla, snad kromě podobného názvu, nic společného s občanskou naukou a výchovou, jež byla jako předmět zavedena v základním a středním školství v Československu na začátku 20. let. Tam, byť v postupných proměnách, přetrvávala až do roku 1941, kdy byla výnosem ministerstva školství a národní osvěty zrušena.² Na demokraticky a liberálně pojaté občanské vzdělávání za 1. republiky ještě částečně navazovalo československé školství po osvobození v roce 1945. Krátkou epizodu let 1945–1948 v tomto směru stručně, avšak výstižně charakterizuje Jiří Ryba v Sociologické encyklopedii: „*V období 1945–1948 byl [předmět občanské výchovy, pozn. aut.] opět zaveden (přechodně se jmenoval ‚politická výchova‘), ale počal jím postupovat nový, social[istický] a marx[istický] duch. Poslání předmětu začalo být chápáno jako působení na politické názory žáků.*“³ Podrobnější přechodné osnovy politické výchovy včetně jeho hodinové dotace ve všech třech stupních tehdejších škol obecných, měšťanských a středních vydalo Ministerstvo školství a osvěty koncem listopadu 1945.⁴ Politická výchova začínala jako samostatný předmět dokonce již ve třetím ročníku obecné školy s dotací jedné hodiny týdně. Od pátého ročníku se jednalo již o dvě hodiny týdně, stejně jako na školách třetího stupně. Hlavní náplní byl výklad nových společenských a politických poměrů v duchu Košického vládního programu. Důraz byl kladen na vyzdvihování historického bratrství Čechů a Slováků a na nové pojetí slovanství, zvláště ve vztahu k Sovětskému vztahu. Tvůrci osnov popisovali výhody nového politického systému založeného na koalici stran Národní fronty a rovněž pozitivně hodnotili zavedení národních výborů jakožto nových orgánů státní správy a lidově demokratické samosprávy. V poúnorovém období, kdy v dubnu 1948 prosadil staronový ministr školství Zdeněk Nejedlý přijetí Zákona o základní úpravě jednotného školství, došlo ve vztahu k dosavadní politické výchově spíše k formálním změnám v tom smyslu, že vládní nařízení č. 196 z 26. 7. 1948 taxativně stanovilo 14 povinných předmětů vyučovaných na střední škole,⁵ mezi něž patřila i občanská nauka.⁶ V dubnu 1953, kdy byl Nejedlého zákon o jednotném školství z roku 1948 nahrazen novým školským zákonem, byl předmět přejmenován na Ústavu ČSR a SSSR.

² Věstník MŠANO 1941, s. 169–170. Výnos ze dne 15. dubna 1941 navazoval na některá předchozí opatření ministerstva z let 1939 a 1940. Srov. Monika ŘEPOVÁ, *Občanská nauka v českých zemích ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století*, bakalářská práce Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2020, vedoucí práce PhDr. Radim Štěrbá, Ph.D., s. 56.

³ Jiří RYBA, *Výchova občanská*, in: Zdeněk R. Nešpor (ed.), *Sociologická encyklopedie 2017*, dostupné online: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz>> (29. 1. 2025).

⁴ Výnos MŠO z 30. 11. 1945 č. 10 584 pres., Příloha Věstníku ministerstva školství a osvěty, II, 1946, seš. 2. V obsáhlém 84stránkovém dokumentu jsou osnovy heslovitě rozpracovány pro každý jednotlivý předmět. Politická výchova pro obecné školy je v dokumentu uvedena na s. 10, pro školy druhého stupně na s. 29–32, pro školy třetího stupně na s. 63–65. Dostupné online: <<https://kramerius-dnnt.nkp.cz/view/uuid:ff10d8f0-e6fd-11ea-a0d6-5ef3fc9bb22f?page=uuid:9b640140-53b7-4c17-886e-3acc0f0c4e8b>> (31. 1. 2025).

⁵ Střední škola byla v zákoně č. 95/1948 Sb. definována v § 27 a § 28 jako škola, která poskytuje ucelené základní obecné vzdělání a má čtyři postupné ročníky. Dnes by této škole odpovídal druhý stupeň základních škol.

⁶ Antonín STANĚK, *Výchova k občanství a evropanství*, Olomouc 2007, s. 28–29.

Dodejme, že k problematice občanského vzdělávání na základním a středním stupni školství v meziválečném Československu dnes existuje značný počet titulů dobové i soudobé odborné literatury.⁷ Naopak větší pozornost bude ještě nutné zaměřit na období let 1948 až 1959, přinejmenším z hlediska toho, jakou měli tehdejší učitelé pro výuku občanské nauky, resp. ústavy ČSR a SSSR, kvalifikaci či praxi. Jisté je, že poúnorový komunistický režim se vůči demokratickým tradicím „Masarykovy republiky“ ostře, ba nesmiřitelně ideologicky vymezoval, což se zvláště markantně projevovalo právě ve školství a vzdělávání. Je samozřejmé, že generace tvůrců nové koncepce občanské výchovy, k níž náleželi M. Rosenzweig, J. Ladman, M. Cipro, D. Sukuba a další, prostřednictvím vlastní školní docházky osobně zažila koncept občanského vzdělávání na základních a středních školách v době první republiky. Nicméně nikdo z nich či z jejich kolegů při tvorbě kurikula „nové“ občanské výchovy na konci 50. let nemohl a nepochybně ani neměl v úmyslu se jakkoli inspirovat původním předmětem občanská nauka a výchova z meziválečného období. Navazovat na první republiku bylo v humanitních a společenskovědních předmětech, zejména v dějepisu, filozofii a ve všech formách občanského vzdělávání, v době vlády komunistického režimu naprosto vyloučeno.⁸ Kromě zavržení liberálně demokratického pojetí občanského vzdělávání z období první republiky dospěli tvůrci nové koncepce sekundárního vzdělávání koncem padesátých let k závěru, že pro potřeby upevňování socialistické uvědomělosti mládeže již nevyhovuje ani náplň a způsob výuky občanských předmětů, jak byly zavedeny po únoru 1948.

Z hlediska zdrojů se studie opírá především o řešerše článků různých autorů uveřejňovaných v dobových profesních periodikách (Dějepis a zeměpis ve škole, Pedagogika, Učitelské noviny, Socialistická škola, Občanská výchova). Cenným pramenem jsou dobové učebnice a metodické příručky občanské výchovy, které Výzkumný ústav pedagogický v Praze, případně v součinnosti s jinými odbornými pracovišti, začal produkovat od počátku 60. let a v průběhu celé dekády je postupně inovoval a aktualizoval. Třetím zdrojovým pilířem jsou klasické primární prameny, uložené ve státních archívech (Národní archiv, Státní okresní archiv v Olomouci) a ve specializovaných archívech (archivy Univerzity Palackého, Masarykovy univerzity, Univerzity Karlovy). V Národním archivu byl proveden výzkum fondu kolegia ministra školství a rovněž různých dokumentů stranické a rezortní provenience. Některá zvláště relevantní usnesení či nařízení byla publikována v různých sbírkách a sbornících.⁹ V univerzitních archívech můžeme studovat dílčí písemnosti seminářů a kateder občanské výchovy, které se bohužel dochovaly pouze v omezené míře. Většinou máme k dispozici osobní spisy tehdejších pedagogů, kteří se na obor občanské výchovy

⁷ Marek BUBENÍK, *Kurikulárne ukotvenie predmetu občianska náuka a výchova v období prvej Československej republiky*, *Historia scholastica* 10/1, 2024, s. 195–238. Zmínit je třeba rovněž záslušnou bakalářkou práci M. ŘEPOVÉ, *Občanská nauka v českých zemích*.

⁸ Časově velmi krátkou výjimku v tomto směru představuje pouze období od jara 1968 do jara 1969.

⁹ *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ: od XI. sjezdu do celostátní konference 1960*, Praha 1960.

odborně zaměřovali. Jenom velmi přehledně byl předmět občanská výchovy reflektován v soudobé odborné literatuře¹⁰ a ve studentských kvalifikačních pracích.¹¹

O rozhodnutí, že se v osnovách budoucích základních devítiletých škol objeví nový předmět s názvem občanská výchova, poprvé informoval člen tzv. politbyra¹² a tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych na uzavřeném zasedání politbyra ÚV KSČ 14. dubna 1959. V přibližně jedné třetině obsáhlého, 105 stran dlouhého referátu tajemník J. Hendrych mj. uvedl: „*Důležité je rozvíjet socialistické uvědomění, cílevědomou výchovu morálně politickou [...], a proto se zavádí vyučování občanské výchovy, v níž učitelé budou mít další možnost vahou celé své osobnosti soustavně utvářet komunistické uvědomění a vědecký světový názor; zušlechťovat morální citění a podněcovat cílevědomou aktivitu svých žáků.*“¹³ Do nově se tvořícího kurikula základního vzdělávání tak byl integrován předmět, který měl z předchozího období let 1953–1960 navazovat na předmět s názvem Ústava ČSR a SSSR. Ten však v osnovách tzv. osmileté a jedenáctileté figuroval pouze v jediném, osmém ročníku, s dotací jedné hodiny týdně. Předmět sice byl klasifikován známkou, nicméně na rozdíl od ostatních předmětů byl vnímán spíše jako doplňkový. Zpravidla jej vyučoval ředitel nebo jeho zástupce, kteří se z titulu svých funkcí těšili důvěře nadřazených stranických a školských orgánů. Problém spočíval v tom, že po zrušení pedagogických fakult v roce 1953 se v žádném typu škol, které připravovaly budoucí učitele, nevyskytovala možnost studovat občanskou nauku či výchovu jako samostatný aprobovaný předmět. Toto si reformátoři základního vzdělávání uvědomili a do výčtu předmětů učitelství pro druhý stupeň (pátý až devátý postupný ročník), které se studovaly na pedagogických institutech, občanskou výchovu zařadili. Od studijního roku 1959/1960 bylo na pedagogických institutech možné studovat občanskou výchovu v trojkombinaci čeština – ruština – občanská výchova nebo ruština – tělesná výchova – občanská výchova. První absolventi s aprobační pro výuku občanské výchovy však byli reálně k dispozici až na začátku školního roku 1962/1963, ovšem s tím, že tento školní rok ještě formálně zůstávali studenty 4. ročníku na pedagogických institutech. Přitom téměř celý rok již mohli vyučovat „své“ aprobované předměty v rámci tzv. řízené pedagogické praxe na základních devítiletých školách.

První zmínka v referátu J. Hendrycha z dubna 1959 o zavedení občanské výchovy jakožto nového předmětu neznamenala, že teprve od tohoto momentu by se ministerstvo školství a na něj napojené výzkumné instituce a různé odborné panely začaly zabývat tím, jak konkrétně má být předmět v jednotlivých ročnících druhého stupně základní devítileté školy koncipován. Testovací fáze nového předmětu probíhala v režii Výzkumného ústavu

¹⁰ A. STANĚK, *Výchova k občanství a evropanství*, s. 30–31; Tomáš HUBÁLEK a kol., *Vývoj občanského vzdělávání a etické výchovy v českých zemích. Od počátků občanského vzdělávání, etické a mravní výchovy v českých zemích po současnost*, Praha 2017. Předmět občanská výchova (případně občanská výchova a nauka) je zmíněn na s. 58.

¹¹ Za zmínku stojí např. bakalářská práce Terezy JORDÁNOVÉ, *Výuka občanské výchovy v době komunistického režimu (v letech 1960–1989)*, Katedra občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2020, vedoucí práce PhDr. Radim Štěrba, Ph.D.

¹² Sovětský termín „politbyro“ ústředního výboru strany byl ve stranické hierarchii synonymem předsednictva ústředního výboru. KSČ se tohoto termínu držela do roku 1962. XII. sjezd KSČ v červnu 1962 již místo politbyra zvolil předsednictvo ústředního výboru. František ŠTVERÁK, *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992)*, Praha 2010, s. 132.

¹³ Národní archiv Praha (dále NA), f. 02/2 Politbyro ÚV KSČ, 14. 4. 1959, arch. j. 290.

pedagogického v Praze (dále VÚP)¹⁴ již od školního roku 1958/1959. Přípravná fáze spočívala v ověřování tzv. pokusných osnov vypracovaných VÚP na několika dvanáctiletkách vybraných ministerstvem školství. Proces zrodu a ověřování pokusných osnov na vybraných jedenáctiletkách celkem detailně nastínil František Výborný z VÚP v článku v časopisu *Pedagogika*.¹⁵ Kromě sovětské inspirace, která byla pro zavedení předmětu rozhodující, F. Výborný v článku uvedl řadu dalších argumentů, podle kterých se testování jednoznačně osvědčilo. Některé z nich ovšem zní i dnes, tj. po 65 letech, poněkud humorně: „*Chlapci a děvčata z 9. ročníku jičínské dvanáctiletky si vytkli za cíl co nejlépe splnit brigádnický cíl v zemědělství. Nezabránil jim v tom ani déšť – mladí brigádníci odmítli opustit pracoviště JZD a strhli tím i družstevníky. V některých případech žáci z podnětu učitele občanské výchovy podnikli průzkum, co je kde možno užitečného vykonat, a uskutečnili pak některé zvelebovací timurovské akce [...]. Občanská výchova prohloubila v četných třídách výchovu žáků k uvědomělé ukázněnosti a k správnému společenskému chování. Jedné ze tříd dvanáctiletky v Písku např. přispěly rozhovory v hodinách občanské výchovy k tomu, že žáci přestali obdivovat dívku, která jim imponovala odlišným chováním a oblečením. Žáci z Mostu vzbudili pozornost občanů, když unaveni při návratu z dvoudenního výletu s náplní ,50 jarních kilometrů‘ ochotně uvolňovali ve vlaku místa k sezení dospělým.*“¹⁶

Jak již bylo uvedeno, tvorbou a ověřováním pokusných osnov občanské výchovy byl pověřen Výzkumný ústav pedagogický v Praze. Jádrem týmu, který na VÚP na tomto úkolu pracoval, tvořili Milan Rosenzweig (nar. 1926), Miroslav Cipro (1918–2003)¹⁷ a F. Výborný. Z různých zmínek roztroušených v dobových pramenech a článcích v profesních časopisech je zřejmé, že ze tří výše jmenovaných pracovníků patrně hrál nejvýznamnější roli M. Rosenzweig, který sám nebo ve spolupráci s jinými kolegy v průběhu šedesátých let vydal několik učebnic občanské výchovy pro různé typy škol a také řadu metodických příruček a podpůrných materiálů. Kromě toho M. Rosenzweig své názory a stanoviska energicky prezentoval a obhajoval v mnoha statích a v diskusních příspěvcích na stránkách profesních časopisů, zpočátku hlavně *Dějepis* a *zeměpis* ve škole.¹⁸ Obsahově měl od r. 1959 časopis tři relativně samostatné vnitřní části věnované *dějepis*u, *zeměpis*u, a právě občanské výchově, avšak ta v názvu časopisu bohužel nefigurovala. Zásadní role Výzkumného ústavu pedagogického a jeho vedoucích pracovníků automaticky neznamenala jeho monopolní postavení, které by při tvorbě a zavádění kurikula občanské výchovy do systému základního vzdělávání vylučovalo participaci dalších institucí či osobností. Role názorového oponenta se od počátku ujal dr. Jaroslav Ladman, který byl odborným asistentem

¹⁴ Fond Výzkumný ústav pedagogický v Praze se nachází v Národním archivu. Protože není standardně zpracován, není badatelům přístupný.

¹⁵ František VÝBORNÝ, *Občanská výchova – nový předmět v základní devítileté škole (Pojetí předmětu a poznatky z prvního roku jeho výzkumu)*, *Pedagogika* 2/03, 1960, s. 151–171.

¹⁶ F. VÝBORNÝ, *Občanská výchova*, s. 159.

¹⁷ Miroslav Cipro byl v letech 1964–1971 ředitelem Výzkumného ústavu pedagogického v Praze, následně v letech 1971–1975 odborným náměstkem ministra školství ČSR. Autor desítek statí o historii a aktuálním vývoji české marxistické pedagogiky, editor mnoha slovníkových hesel osobností české a světové pedagogiky. Srov.: Vladimír JÚVA st., *Odešel profesor Miroslav Cipro*, *Pedagogická orientace* 4, 2003, s. 109–110; Karel RÝDL, *Za profesorem PhDr. Miroslavem Ciprem*, *Pedagogika* 54/1, s. 86–87.

¹⁸ Časopis *Dějepis* a *zeměpis* ve škole vznikl v roce 1959 sloučením dvou do té doby samostatných časopisů *Dějepis* ve škole a *Zeměpis* ve škole.

Pedagogického institutu v Praze.¹⁹ Nový předmět byl samozřejmě ze své povahy zcela prostoupen vládnoucí ideologií marxismu-leninismu. Nicméně dobový kontext začátku 60. let již začínal, zpočátku skromně a velmi opatrně, umožňovat poněkud svobodnější výměnu názorů širší odborné veřejnosti jak na jeho obsah, tak na metodiku výuky, což bylo v padesátých letech naprosto nemyslitelné. Kultivovaná polemika mezi M. Rosenzweigem z VÚP a J. Ladmanem z Pedagogického institutu v Praze z přelomu padesátých a šedesátých let o pojetí nového předmětu byla jedním z názorných dokladů pozvolna se liberalizujících poměrů v českém školství.

Občanská výchova byla poprvé zavedena ve školním roce 1959/1960, pro začátek pouze v 9. ročnících devítiletých a jedenáctiletých. Od následujícího školního roku 1960/1961 byla zařazena do kurikula šestých ročníků ZDŠ, o rok později sedmých ročníků atd. V každém případě bylo napevno dáno, že občanská výchova bude mít v každém postupovém ročníku druhého stupně ZDŠ (tj. v šestém, sedmém, osmém a devátém postupovém ročníku) dotaci jedné hodiny týdně. Jedním ze zvláštních rysů, který se mezi zainteresovanými odborníky a učiteli zpočátku nestal předmětem větších diskusí a polemik, bylo to, že v žádném ročníku nebyla občanská výchova klasifikována známkou. Specifickým prvkem občanské výchovy rovněž byla podoba osnov. Všechny předměty s výjimkou občanské výchovy se musely povinně vyučovat podle centrálně závazných osnov, které poměrně podrobně definovaly obsah učiva v každém pololetí příslušného ročníku. Naproti tomu osnovy občanské výchovy sestávaly z pěti tematických okruhů, ve kterých byla pouze orientačně definována náplň a cíle s tím, že bude záležet na invenci každého učitele, jak k výuce příslušného tematického okruhu v průběhu školního roku sám přistoupí. Konkrétně pro šestý ročník byly stanoveny tyto tematické okruhy: 1. Učíme se pro život v socialistické vlasti; 2. Náš žakovský a pionýrský kolektiv; 3. O vztahu žáků k druhým lidem; 4. O kulturním chování při různých příležitostech; 5. Naši pracující zvelebují svou vlast. Také osnovy pro sedmý ročník sestávaly z pěti tematických celků: 1. Pracující lid u nás pánem ve své vlasti; 2. Sovětský svaz, náš nejlepší přítel a spojenec; 3. Bratrství Čechů a Slováků, jejich společné úsilí v budování republiky; 4. Náš lid je připraven hájit svou vlast; 5. Péče o veřejnou bezpečnost, ochrana společenského vlastnictví, přírody a zdraví občanů. Pět tematických okruhů v osnovách občanské výchovy pro osmý ročník bylo definováno takto: 1. Základní práva a povinnosti občanů; 2. Pracující lid u nás hospodářem ve své vlasti; 3. Výstavba socialistického průmyslu; 4. Rozvoj socialistického zemědělství; 5. Mládež po boku pracujících ve výstavbě socialistického hospodářství. V závěrečném 9. ročníku se měla výuka zaměřit na tyto okruhy: 1. Vláda lidu v naší zemi; 2. KSČ, předvoj dělnické třídy a vedoucí složka Národní fronty, Československý svaz mládeže; 3. Mravní profil občana naší republiky; 4. Základy vědeckého světového názoru; 5. Náš lid v boji za mír, demokracii a socialismus ve světě.

Ve školním roce 1959/1960, tedy rok před vznikem základních devítiletých škol, Výzkumný ústav pedagogický již druhým rokem testoval podobu a funkčnost souboru tematických okruhů na některých končících osmiletkách a jedenáctiletkách. Na základě získaných zkušeností se pak ustálil soubor výše nastíněných tematických okruhů v každém

¹⁹ Jaroslav Ladman, nar. v Plzni 1929, odborný asistent na Vysoké škole pedagogické v Praze v letech 1953–1959, poté na Pedagogickém institutu v Praze a od 1964 na Pedagogické fakultě UK v Praze, v roce 1980 jmenován docentem, zemřel 1981. *Za Jaroslavem Ladmanem*, Společenské vědy ve škole 11/1, 1981–1982, s. 12. Mimo to se v Ústavu dějin UK a archivu UK v Praze nachází složka týkající se rigorózního řízení J. Ladmana z r. 1972. Archiv UK (dále AUK), f. Pedagogická fakulta, doktoráty, kart. 9.

ročníku na poměrně dlouhou dobu sedmi let. Kromě dvou výše uvedených specifik (předmět nebyl klasifikován známkou a místo podrobných osnov měl k dispozici pouze orientační tematické okruhy) zde existoval ještě další specifický rys, a to alokace několika volných hodin za školní rok umožňujících besedy se zasloužilými či veřejně angažovanými občany, exkurze do závodů, tzv. síní tradic, národních výborů apod. Volné hodiny nebo jejich části mohly také posloužit pro četbu dobových propagandistických tiskovin a pro řízenou diskusi vhodnou k osvětlení různých aktuálních politických událostí či historických výročí.²⁰ Netřeba zde dodávat, že všechny zmíněné aktivity měly posilovat socialistické uvědomění žactva.

V souvislosti s poněkud pružným pojetím osnov, které umožňovaly učitelům využívat mimoškolní metody výuky a které pouze volně definovaly tzv. tematické okruhy, probíhala hned od počátku permanentní diskuse mezi dvěma názorovými tábory, personifikovanými M. Rosenzweigem a J. Ladmanem. Dodejme, že se nejednalo o osobní spor mezi dvěma výraznými osobnostmi dobové marxistické pedagogiky. Milan Rosenzweig dlouhodobě pracoval ve Výzkumném ústavu pedagogickém, který ministerstvo školství pod vedením ministra Františka Kahudy pokládalo za vlastní „mozkový trust“. Naproti tomu J. Ladman se kromě vlastní badatelské činnosti opíral o bohatou pedagogickou praxi na Vysoké škole pedagogické (1953–1959) a následně na Pedagogickém institutu (od r. 1959) v Praze. První kolo veřejné polemiky mezi nimi vypuklo v květnu 1960, tedy v době, kdy se tvorba osnov a instrukce k metodice výuky občanské výchovy teprve dotvářely. V podstatě se jednalo o spor, zda má nový předmět více akcentovat výchovnou, nebo naopak naukovou stránku. V květnu 1960 uveřejnil M. Rosenzweig v časopise Dějepis a zeměpis ve škole obsáhlý diskusní příspěvek, ve kterém se vymezil proti „naukovým“ tendencím názorových oponentů. *„Předmět občanské výchovy klade důraz na výchovu mravně politickou, pracovní, polytechnickou, estetickou a tělesnou. Předmět má plnit předně výchovné cíle, má přispívat k realizaci promyšleného systému komunistické výchovy ve škole [...]. Občanská výchova může účinně využívat všech akcí školy, pionýrské organizace, mimotřídní činnosti žáků. Rámcové vymezení témat dává učiteli značné možnosti tvořivého využití obsahu předmětu, ale to někteří posuzovatelé přijímají s rozpaky. Vymezení základních poznatků, které požaduje dr. Ladman, je jistě důležité, ale neřeší se jím zdaleka celá problematika občanské výchovy. Samotným systémem poznatků se ještě nevytváří správné politické přesvědčení žáků a jejich kladný vztah k úkolům naší společnosti, nevytváří se ještě komunistická morálka. Detailní rozpracování osnov po obsahové a poznatkové stránce skrývá v sobě nadto nebezpečný schematismus v práci učitele, může vést k verbálnímu, pamětnému osvojování učiva, a nakonec k přetěžování žáků. Výchovná práce v občanské výchově však nesnáší šablonu a obecný recept. Proto ani nelze stanovit přesný poměr mezi probíráním látky naznačené osnovami a politickými aktualitami. Občanská výchova se jistě nesmí změnit v hodiny besed o politických událostech, nicméně stále spojování obsahu osnov s aktuálním děním je jedním z nejúčinnějších prostředků ideově politické výchovy.“*²¹

J. Ladman, kterého M. Rosenzweig ve svém příspěvku přímo zmínil, obsáhle reagoval v replice uveřejněné na stránkách stejného časopisu hned za příspěvkem M. Rosenzweiga. Zopakoval svůj názor, že učitelé občanské výchovy by uvítali detailnější rozpracování

²⁰ Toto zmiňuje mj. i T. JORDÁNOVÁ, *Výuka občanské výchovy*, s. 19.

²¹ Milan ROSENZWEIG, *K problémům občanské výchovy na ZDŠ*, *Dějepis a zeměpis ve škole* 2/5, 1960, s. 155–156.

osnov tak, jak je tomu u všech ostatních předmětů. „Každý předmět, včetně občanské výchovy, má svůj odborně vědný – naukově poznávací obsah [...] obsahem musí být ve všech ročnících konkrétní látka, kterou by měli žáci na celém území republiky rozumově zvládnout. Tím, že budeme základní znalosti, které žáci musí předem načerpat učení, nahrazovat besedami s různými pracovníky a podobnými způsoby, dosáhneme pravého opaku, než čekáme. Žáci si odnavyknou samostatně se učit, pracovat s učebnicí, a tím jim značně znesnadníme eventuální možné další vzdělávání, ať již formou dálkového či večerního studia [...]. Podle dr. Rosenzweiga žáci přijímají nový předmět vesměs kladně. Žáci ještě nejsou natolik uvědoměli ani vyspělí, aby pochopili smysl předmětu. Ale s radostí a zcela pochopitelně vítají, že se z předmětu nezkouší.“²² J. Ladman tak v podstatě označil občanskou výchovu v podobě, jak ji vypracoval a prosadil Výzkumný ústav pedagogický, za méněcenný předmět. Hlavně z toho důvodu, že nemá přesně definován svůj naukový základ v podobě podrobných osnov, ale také proto, že jej žáci nemusí brát vážně, když se vědomosti nezkouší. Přesto občanská výchova v podobě, v jaké byla na začátku šedesátých let uvedena do praxe na základních školách, fungovala až do konce školního roku 1966/1967. Počet nejrůznějších odborných a popularizačních statí, diskusních příspěvků a názorových polemik týkajících se občanské výchovy ze strany zainteresované odborné veřejnosti v průběhu let 1961–1967 mezitím narostl řádově do několika desítek.²³ Silnější vlna příspěvků se objevila v roce 1962, což souviselo jednak s nástupem prvních absolventských ročníků pedagogických institutů do praxe, jednak s vystupňovanou protináboženskou kampaní režimu.

Od roku 1962 se v dobové profesní literatuře začal v občanské výchově v 9. ročníku klást podstatně větší důraz na světonázorové a mravní aspekty formování mladého socialistického člověka, který měl být vychován v přesvědčeného stoupence tzv. vědeckého světového názoru. V té době již přibližně tři roky probíhala kampaň režimu proti náboženským přežitkům, kterou ještě umocnil XXII. sjezd KSSS v říjnu 1962. Milan Rosenzweig se na stránkách časopisu Dějepis a zeměpis ve škole mohutně rozepsal o tom, jak XXII. sjezd KSSS přímo poskytuje konkrétní směrnice pro rozpracování obsahu mravní výchovy v občanské nauce. „Ukazuje učitel, kterým mravním vlastností má věnovat především pozornost a záměrně je v žácích pěstovat. Dále má pro učitele význam hlava V. ve druhé části programu, tj. soustavná výchova k vědeckému světovému názoru a výchova vědecko-ateistická. U žáků je potřeba vytvářet odpor k pověrám, které podlamují jejich iniciativu a tvořivost.“²⁴ Vzestupný trend boje za vymýcení náboženských přežitků ve školství již od přelomu padesátých a šedesátých let jako jeden z prvních bojových „koryfeů vědeckého ateismu“ zachytil docent František Frendlovský na Pedagogickém institutu v Brně. Jím

²² Jaroslav LADMAN, *K příspěvku Problémy občanské výchovy na ZDŠ, Dějepis a zeměpis ve škole* 2/5, 1960, s. 156–157.

²³ Za zmínku stojí příspěvek Františka VÝBORNÉHO, *Na čem závisí úroveň občanské výchovy*, Učitelské noviny 11/33, 1961, s. 5. Autor kritizoval hlavně mladé učitele, kteří kvůli nedostatečné metodické podpoře přistupovali k občanské výchově jako k naukovému předmětu. „Přistupují k občanské výuce jako k předmětu naukovému, neuvědomují si, že spolu s probíráním témat mohou utvářet morálně politické city a snahy žáků, že je mají vést ke správnému jednání. Někteří místo plodných besed vštěpují dětem abstraktní poučky. Občanská výchova ideově působení školy doplňuje, prohlubuje a sjednocuje. Stále se vynořuje otázka, jak správně pojímout jednotu naukových a výchovných cílů.“

²⁴ Milan ROSENZWEIG, *Nejživější učebnice občanské výchovy*, Dějepis a zeměpis ve škole 4/6, 1961/1962, s. 161–163.

vedená Katedra dějepisu, zeměpisu a občanské nauky uspořádala v roce 1961 konferenci pro učitele základních a středních všeobecně vzdělávacích škol, na které F. Frendlovský referoval o konceptu komplexního řešení [tj. vymýcení, pozn. aut] náboženství ze školní výchovy a vzdělávání. Na následné konferenci o komunistické výchově v Hradci Králové řídil ateistickou komisi.²⁵

Aktuální politické trendy a ideologické kampaně nicméně neznamenaly, že by učitelé občanské výchovy na základních školách přestali přemýšlet a diskutovat o správnosti stávajícího modelu, který jim místo pevných a detailních osnov nabízel pouze orientačně definované tematické okruhy. V roce 1961 vydali M. Rosenzweig s F. Výborným metodickou příručku pro učitele občanské výchovy v 6. a 9. ročníku, ve které mj. uvedli: „*Nebylo by správné chápat výchovné vzdělávací cíle úzce naukově, ale je třeba je realizovat tak, aby občanská výchova směřovala především k utváření komunistického přesvědčení žáků, aby je vedla ke komunistické morálce, aby utvářela jejich správný vztah k dělnické třídě a ke KSČ [...]. Zároveň se tím realizuje často vyslovený požadavek, aby se ve zvláštním předmětu sjednocovaly základy vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení.*“²⁶ Názor, že občanská výchova má být předmětem dominantně výchovným a nikoli naukovým, podpořila na stránkách Učitelských novin a nového profesního časopisu Socialistická škola řada příspěvků. Učitelka Základní devítileté školy v Olomouci-Hodolanech Olga Zaoralová si pochvalovala zejména besedy s dlouholetými členy KSČ, poslanci národních výborů a účastníky odboje. „*Je třeba mít stále na zřeteli, že jde o předmět převážně výchovný, vystříhat se jakékoli formálnosti a mechanického přenášení metod z naukových předmětů.*“²⁷ Jiní učitelé vyzdvihovali nové možnosti využití moderních audiovizuálních pomůcek, například rozhlasu a filmu. Současně s diskusemi o vhodnosti či nevhodnosti volněji definovaného obsahu tematických okruhů a metodice výuky občanské výuky na základních devítiletých školách se na stránkách profesního tisku objevovaly také příspěvky o výuce občanské výchovy na školách tzv. 2. cyklu, tj. na středních všeobecně vzdělávacích školách a středních odborných školách. V únoru 1961 se v Učitelských novinách objevil zajímavý příspěvek s názvem *Nový předmět – nové problémy*, ve kterém je mj. uvedeno: „*Účastníci diskuse si nejsou jisti v tom, jak do osnov zakomponovat vhodné podmínky pro tvořivý přístup učitele. Někteří soudí, že by osnovy měly být rámcovější, jiní, že by v osnovách měly být uvedeny konkrétní náměty k besedám, exkurzím apod. Názory se značně různí. Jde o to, aby učitelé neupadali do jednostranné naukovosti, verbalismu a formalismu, někteří jsou pro to, aby se příliš nezdůrazňovalo výchovné poslání předmětu. Spíše je vhodné hovořit o občanské výchově jako o předmětu, který doplňuje střední vzdělání v příslušných oblastech společenských věd.*“²⁸ S podobnými názory souzněla nemalá část učitelů občanské výchovy na základních devítiletých školách. Jak ministerstvo školství, tak ÚPV vyvíjely velkou snahu, aby tápajícím učitelům jejich nejistotu ohledně osnov ulehčily. Kromě vydávání nových učebnic a různých metodických příruček byly do akce zapojeny Ústavy pro další vzdělávání učitelů, které byly v roce 1960 ve všech krajských městech integrovány

²⁵ Archiv Masarykovy univerzity v Brně, f. A4 PdF A1, kart. 33. Komplexní rozbor Pedagogického institutu v Brně za rok 1961.

²⁶ Milan ROSENZWEIG – František VÝBORNÝ, *Občanská výchova v 6. a 9. ročníku základní devítileté školy. Metodická příručka pro učitele*, 2. (nezměněné) vydání, Praha 1961.

²⁷ Olga ZAORALOVÁ, *Zkušenosti s občanskou výchovou*, Učitelské noviny 11/18, 1961, s. 2.

²⁸ *Nový předmět – nové problémy*, Učitelské noviny 11/6, 1961, s. 3.

do pedagogických institutů. Jejich zaměstnanci měli spolupracovat s okresními pedagogickými sbory a společně s nimi všechny začínající učitele občanské výchovy školit a vytvářet pro ně různé učební pomůcky.

Volně definované tematické okruhy, v nichž se učitelé bez detailních osnov mohli ve výuce „ztrácet“, nebyly jediným, a pravděpodobně ani hlavním problémem, který se zavedení občanské nauky jako nového předmětu týkal. Navzdory vzletným plánům a deklaracím již v roce 1961 začalo veřejně vyplouvat na povrch, že vedení nemalé části škol, možná dokonce většiny, od začátku přistupovalo k občanské výchově jako k okrajovému předmětu, který je možné přidělovat kterémukoli učiteli z hlediska potřeby naplnění jeho učitelského úvazku. Na aprobaci přitom vůbec nezáleželo. V říjnu 1961 se v profesním časopisu Socialistická škola objevil zajímavý příspěvek Stanislava Straky, který sumarizoval závěry ze školské konference okresu Český Krumlov. Konference se zúčastnili ředitelé desítek základních škol, jejich zástupci, učitelé občanské výchovy a také předsedové základních stranických organizací na školách a funkcionáři odborových organizací Svazu zaměstnanců školství a osvěty. Tématem konference bylo shrnutí zkušeností za první rok výuky občanské výchovy v šestých ročnících základních devítiletých škol. *„Ředitelé škol byli upozorněni, aby věnovali pozornost zvláště kádrovému obsazení. Pro občanskou výchovu by měli být vybírání nejlepší z nejlepších a nejzkušenějších učitelů. Přesto jsou hodiny na některých školách vnímány jako doplněk k učitelskému úvazku. Na školách, kde učili občanskou výchovu začínající učitelé, sledovali ředitelé jejich výuku celkem málo, až na některé výjimky. Až do doby, než přišla inspekce, se předmět vůbec neprobíral na pedagogické radě, nezabývaly se jím ani stranické, ani odborářské organizace. Jsou tu ovšem také školy, kde je nebezpečí, že se občanská výchova stane předmětem čistě naukovým, např. ve Chvalšínách, ve Vyšším Brodě, Frymburku. Na těchto školách se soudruzi nezamýšleli dost do hloubky nad pojetím a posláním občanské výchovy.“*²⁹

Problému podceňování občanské výchovy ze strany vedení škol se zabývalo plénum ÚV KSČ, které v září 1962 přijalo usnesení s názvem *Zvýšení úrovně komunistické výchovy ve školách*. Plénum mj. doporučilo, aby byl založen nový metodický časopis, který by se měl soustavně věnovat otázkám komunistické výchovy a který by poskytoval systematickou obsahovou a metodickou oporu předmětu občanská výchova. Dodejme, že na takový časopis museli učitelé občanské výchovy čekat ještě čtyři roky. Zřejmě nejdůležitějším výstupem z pléna bylo utvrzení se v názoru, že je správné zachovat převážně výchovný, tj. ideologický a agitační charakter předmětu, tzn. na úkor jeho naukové složky. Učitelské noviny k tomu přinesly obsáhlý komentář, v němž se mj. poukazovalo na výběr učitelů občanské výchovy jako na klíčový problém. *„Ředitelé škol musí plně odpovídat za to, že občanská výchova bude svěřována jen politicky nejvyspělejšímu a pedagogicky nejzkušenějšímu učitelům. Mnohé stranické organizace na školách a OV KSČ již výběr učitelů občanské výchovy řádně kontrolují. Učitele, kteří tento mimořádně důležitý předmět vyučují, bude potřeba zprostit jiných administrativních prací.“*³⁰ Obsáhlý komentář k usnesení pléna ÚV KSČ uveřejnil také M. Rosenzweig v časopisu Dějepis a zeměpis ve škole.³¹

²⁹ Stanislav STRAKA, *Zkušenosti z občanské výchovy v šestých ročnících*, Socialistická škola 2, 1961/1962, s. 90–94.

³⁰ Učitelské noviny 12/38, 1962, s. 1.

³¹ Milan ROSENZWEIG, *Za vyšší úroveň komunistické výchovy a vyučování občanské výchově*, Dějepis a zeměpis ve škole 5/4, 1962/1963, s. 89–90.

I on připomněl důležitost dalšího vzdělávání učitelů občanské výchovy, které by mělo být více propojeno s instruktážemi pořádanými OV KSČ a okresními pedagogickými sbory.

Nad kvalitou a úlohou učitelů občanské výchovy se znovu zamýšlel J. Ladman v únoru 1963 na stránkách časopisu Dějepis a zeměpis ve škole. Pozastavil se např. nad tím, proč se přijímacího řízení na vysoké školy povinně neúčastní učitelé občanské výchovy, kteří na středních školách osobně poznali všechny uchazeče o vysokoškolské studium, a mohli se tak vyjádřit k tomu, zda jsou pro další studium náležitě uvědoměli. Současně kritizoval středoškolskou úroveň občanské výchovy: „*Na konkrétních případech můžeme demonstrovat, jak někteří učitelé nepochopili ani obsah, ani společensko-politický význam občanské výchovy. Příčiny nedostatku ve vyučování občanské výchovy jsou podle našeho názoru nestejné požadavky na ideově politický obsah předmětu a přílišné experimentování, kterému se v hodinách občanské výchovy otevřely dveře dokořán.*“³² Jaroslav Ladman tím otevřeně tvrdil, že učitel si ve výuce může v podstatě dělat, co a jak chce, což by při pevně daných a detailně rozpracovaných osnovách nebylo možné. K podstatnému zlepšení v tomto směru však evidentně nedošlo, jak s odstupem několika let přiznala redaktorka nového profesního časopisu Občanská výchova Alexandra Kreisingerová: „*Vyučování předmětu se často ujímali noví učitelé, přičemž zkušenosti dosavadních učitelů přicházely nazmar. Docházelo a dosud [v roce 1967, pozn. aut.] dochází k nezdravému střídání učitelů, protože mnozí z nich pokládají vyučování občanské výchovy za přechodnou záležitost. Povolnější ředitelé ustupují tlaku učitelů a přidělují občanskou výchovu těm, kteří se nedovedou bránit. Tak se na některých školách vytvořila paradoxní situace, že obsahově a metodicky náročný předmět vyučují nezkušení a často se střídající učitelé. Druhá cesta úniku od tohoto problému vede k přidělení občanské výchovy podle třídnictví. Při tomto způsobu jsou učitelé „postiženi“ rovnoměrně. Obhájci tohoto způsobu argumentují tím, že třídní učitelé znají nejlépe výchovné problémy tříd. To je ale jenom jedna z podmínek úspěšné práce. Jsou také ostatní podmínky: odborné znalosti, politická vyspělost, metodická reálnost, efektivita přípravy, ty jsou pak zanedbávány.*“³³

Náhled nejvyšších stranických a rezortních orgánů na význam a podobu občanské výuky se začal postupně měnit teprve v průběhu roku 1964. Připomeňme, že od září 1963 byl ve funkci ministra školství a kultury ambiciózní a energický politik Čestmír Císař, který prozíravě ponechal předchozího ministra F. Kahudu na ministerstvu ve funkci prvního náměstka. Nový ministr v prvním lednovém čísle Učitelských novin v r. 1964 v obsáhlém příspěvku ozřejmil, že „*celý vzdělávací a výchovný systém v našem školství musí naplňovat svou kvalitou požadavky komunistické výchovy, přípravy mládeže pro další rozvoj socialistické a komunistické společnosti. Žádnou složku nemůžeme vynechat, jinak nedostaneme plný profil nového člověka. Proto je nanejvýš pomýlené chápat komunistickou výchovu jako pouhou záležitost slavnostních projevů, organizované činnosti pionýrů a svazáků, vyučování občanské výchově či marxismu-leninismu.*“³⁴ Jednou z významných změn, ke které došlo již v prvním roce působení Č. Císaře ve funkci ministra, byla transformace

³² Jaroslav LADMAN, *Diskusní příspěvek k občanské výchově*, Dějepis a zeměpis ve škole 5/6, 1962/1963, s. 156–157.

³³ Alexandra KREISINGEROVÁ, *Stabilizovat kádry učitelů občanské výchovy*, Občanská výchova 1/8, 1966/1967, s. 343.

³⁴ Čestmír CÍSAŘ, *Výňatek z referátu na celostátní konferenci o komunistické výchově 24.–26. 8. 1964 v Praze*, Učitelské noviny 14/1, 1964, s. 1.

pedagogických institutů do podoby univerzitních (v Praze, Brně, Olomouci) nebo samostatných pedagogických fakult (v Ostravě, Českých Budějovicích, Plzni, Ústí nad Labem, Hradci Králové).³⁵ Zánik pedagogických institutů znamenal, že budoucí učitelé občanské výchovy museli od roku 1964 studovat tuto aprobaci po dobu čtyř let na jedné ze tří pedagogických fakult v Praze, Brně nebo v Bratislavě.³⁶ Již sám tento fakt posílil náročnost a kvalitu jejich studia, protože obnovené fakulty na třech největších univerzitách v Československu měly pro studium, vědecko-výzkumnou činnost a také mezinárodní spolupráci podstatně lepší podmínky, než nově založené samostatné pedagogické fakulty v některých krajských městech. Ustavení aprobovaného předmětu občanská výchova na pedagogických fakultách přinášelo naději, že se během následujících několika let alespoň trochu zvýší podíl řádně aprobovaných učitelů občanské výchovy. V celkové skupině všech učitelů občanské výchovy v polovině 60. let reprezentovali řádně aprobovaní učitelé pouze deseti-procentní menšinu, což by u jiných standardních učebních předmětů vůbec nebylo možné.

Diskuse o správnosti nastavení občanské výchovy na školách prvního i druhého cyklu výrazně oživila celostátní konference učitelů koncem srpna 1964. Ústředním tématem konference, která se konala pod zastřešujícím názvem *Za komunistickou výchovu mládeže*, se stala právě občanská výchova. Ministr školství a kultury Č. Císař sice v úvodu konstatoval, že „*funkce občanské výchovy není ani tak informativní, jako formativní*“, nicméně ihned dodal, že „*ani občanská výchova nesmí zanedbávat úkol seznamovat žáky s fakty a problémy našeho světa [...]. Někde atraktivní formy práce převládaly nad systematickým zřetelem k obsahu.*“³⁷ Uvedl, že bude nutné se zvláště zaměřit na doplnění a zpřesnění osnov na školách 2. cyklu. „*Na SVVŠ bude třeba přejít k filozofické propedeutice, dát žákům ucelenější znalosti psychologie, etiky, logiky a filosofie, aby se lépe připravili na vysokoškolské studium.*“³⁸ Na závěr ministr konstatoval, že velkým problémem je výběr a příprava učitelů občanské výchovy. „*Politická, pedagogická a intelektuální úroveň učitele je alfa a omega úspěchu. Nežrídka se však stává, že pro náročnou přípravu vyučování se v učitelském sboru dohadují, kdo by měl tu občanku vzít. Na pedagogických fakultách se proto zavádí občanská výchova jako řádný studijní obor, i když pro začátek jenom v Praze, Brně a Bratislavě. Zvláště pak musíme připravit kvalitní postgraduální studium pro učitele občanské výchovy.*“³⁹

Možnostmi a variantami komplexního přehodnocení koncepce vzdělání a výchovy mládeže na školách 1. a 2. cyklu se zabývalo dvoudenní zasedání pléna ÚV KSČ v říjnu 1964.⁴⁰ Necelé dva týdny předtím materiály pro plénum ÚV KSČ diskutovalo a finalizovalo předsednictvo ÚV KSČ, které mj. konstatovalo, že pojetí občanské výchovy na školách 2. cyklu (tj. na středních všeobecně vzdělávacích a středních odborných školách) má být chápáno

³⁵ Některé pedagogické instituty, např. ve Zlíně, Jihlavě, Pardubicích, Karlových Varech a v Brandýse nad Labem, byly postupně rušeny, případně se z nich staly konzultační střediska pro distanční studium učitelů a dalších pedagogických pracovníků.

³⁶ Na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci se aprobace občanské výchovy nemohla studovat, mj. proto, že tam nebyla ustavena samostatná katedra.

³⁷ Čestmír CÍSAŘ, *Za komunistickou výchovu mládeže*, Socialistická škola 5/2, 1964/1965, s. 65–78.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž. Referáty z konference otiskly rovněž Učitelské noviny 1964, 14/34–35, s. 1–8. Své vystoupení na konferenci věnoval ministr školství samostatnou pasáž ve svých pamětech: Čestmír CÍSAŘ, *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*, Praha 1998, s. 279–280.

⁴⁰ NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1962–1966, kart. P81/64, arch. j. 86/1.

jako nezbytný základ pro výklad filozofie a psychologie a případně dalších společenskovědních a humanitních disciplín. Předsednictvo poukázalo rovněž na potřebnost postgraduálního vzdělávání učitelů. V případě učitelů občanské výchovy na středních školách mělo konkrétně jít o doplňkové kurzy pořádané Filozofickou fakultou UK v Praze.⁴¹ Z hlavního referátu a z usnesení následného pléna ÚV KSČ bylo zřejmé, že nejen ministr školství Č. Č. Císař a jemu podřízeni odborníci na ministerstvu, ale i pracovníci oddělení školství na ÚV KSČ došli k přesvědčení, že práce na nové reformě školství je třeba zahájit nejprve na úrovni vysokých škol, a odtud návazně postupovat po vertikální linii směrem dolů k systémům středního a základního školství. V části věnované vysokým školám tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký poznamenal, že „v ideovém životě studentstva sílí buržoazní býlí a protimarxistické výpady. Vypadá totiž často tak, jako by bylo možno neomezeně hlásat jakékoli nesmysly, a obhájci linie strany by neměli takovéto projevy nekompromisně potírat, prý v zájmu nezakřiknutí a neudušení ozdravujícího anti-dogmatického procesu. Je třeba vidět, že podobné jevy se vykrytalizovaly v souvislosti s likvidací kultu osobnosti.“⁴² V. Koucký se kriticky nevymezoval pouze vůči studentům vysokých škol, ale paušálně vůči mladé generaci jako celku, která podle něj „vyrůstá v materiálním dostatku a někdy až nadbytku [...]. Především nás hluboce znepokojují projevy oslabeného ideové postoje těchto mladých, nezdravě spotřebitelský vztah k životu, snaha co nejvíce od společnosti dostávat, sklon k pasivnímu spoléhání na druhé, k proplouvání životem bez vyšších cílů a snah.“⁴³

Za jednu z příčin špatné uvědomělosti studentů vysokých škol označil V. Koucký „knihomolskou“ výuku kateder marxismu-leninismu na vysokých školách, které nedokázaly „buržoazním“ náladám mezi studenty efektivně čelit. Současně ale musel V. Koucký připustit, že učitelé marxismu-leninismu na vysokých školách museli navazovat na poznatky studentů přicházejících ze středních všeobecně vzdělávacích škol, které tito měli získat v předmětu občanská výchova. Z toho pak logicky vyvozoval, že „zvláště je nutno věnovat všestrannou pozornost obsahu, metodám a kádrovému zabezpečení obsahu občanské výchovy na školách prvního a druhého cyklu. Praxe plně prokázala, že zavedení občanské výchovy bylo správným krokem a že tento předmět přináší průkazné zlepšení světonázorové a politické výchovy mládeže. Na školách i v okresech se již většinou věnuje náležitá pozornost výběru zkušených učitelů pro tento předmět a pokroku bylo dosaženo také v metodické pomoci učitelům. Nyní budou pro tento předmět přicházet již lépe připravení učitelé z pedagogických fakult.“⁴⁴ Dále V. Koucký konstatoval, že „rozhodující úloha při uskutečňování cílů školské politiky strany připadá učitelům. Na stupni jejich komunistického uvědomění, odborné připravenosti a pedagogickém mistrovství v rozhodující míře závisí úspěchy v přípravě mladé generace pro práci a život v socialismu. To vyžaduje zkvalitnění přípravy učitelů na pedagogických fakultách a ostatních vysokých školách i jejich dalšího vzdělávání. Na všech typech škol je nutné považovat cílevědomou výchovu mládeže v duchu komunistických idejí za základní a nedílnou součást celého pedagogického procesu ve spolupráci se společenskými organizacemi, především Československým svazem mládeže.“⁴⁵

⁴¹ NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1962–1964, kart. P80/64, arch. j. 85/4.

⁴² NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1962–1966, kart. P81/64, arch. j. 86/1.

⁴³ NA, f. KSČ-ÚV 1945–1989, Praha – předsednictvo 1962–1964, kart. P80/64, arch. j. 85/4.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

Ke komplexnímu vyhodnocení pětiletých zkušeností se zavedením občanské výchovy na základních a středních školách se ministerstvo školství dostalo až v říjnu 1965. Příslušné stranické a resortní orgány a pověření odborníci z VÚP a z vysokých škol sice postupně rozpracovávali varianty nové koncepce občanské výchovy, nicméně politickou prioritou celého odvětví školství v té době byly práce na přípravě nového vysokoškolského zákona.⁴⁶ Kolegium ministra školství Č. Čísar⁴⁷ mělo 7. října 1965 k dispozici doposud nejobsáhlejší a nejpodrobnější analýzu týkající se předmětu občanské výchovy od jeho ustavení v roce 1959.⁴⁸ Jejím hlavním spoluautorem byl M. Rosenzweig, který, jak připomínáme, stál v letech 1958–1959 jako člen pracovního týmu VÚP u zrodu nového předmětu. Všichni členové kolegia se sice shodovali v tom, že zavedení předmětu v roce 1959 bylo sice krokem správným směrem, nicméně se shodovali také v tom, že jeho podoba a následná realizace se osvědčily jenom částečně. „*Objevovaly se problémy při realizaci pojetí předmětu a při práci s osnovami. Učitelé se netajili určitým pocitem zklamání, předmět nedosahuje přiměřených výsledků ani v oblasti poznávací. Poznatky, které předmět nabízel, jsou útržkovité, nepevné, nedostatečně skloubené v určitý systém a logický řád, žáci nejsou dostatečně vyzbrojeni pro argumentaci. Příčiny nedostatků jsou v oblasti teoretické, metodické a organizační.*“⁴⁹ Převážně kriticky vyznívající zpráva paradoxně dávala v mnohém za pravdu dlouholetému oponentovi M. Rosenzweiga J. Ladmanovi, který na deficitu naukové, tj. vědní složky předmětu, od počátku upozorňoval. Kolegium rozhodlo podstatně zredukovat počet tematických okruhů občanské výchovy od 6. po 9. ročník s tím, že po jejich detailním rozpracování bude návrh nových osnov předložen k posouzení ideologické komisi ÚV KSČ. Druhým podstatným výstupem bylo rozhodnutí předmět klasifikovat. Ve srovnání s revizí osnov a pojetí občanské výchovy na ZDŠ navrhlo kolegium ještě výraznější změny v pojetí osnov občanské výchovy na všeobecně vzdělávacích a středních odborných školách. Bylo navrženo, aby byl předmět přejmenován na Základy společenských věd a neměl již cyklicky opakovat stejná témata jako v občanské výchově na ZDŠ. Nově nazývaný předmět měl absorbovat hlavně filozofickou propedeutiku, základy psychologie a logiky tak, aby byli studenti středních škol lépe připraveni na studium základů marxismu-leninismu a společenskovědních disciplín na vysokých školách. S radikální revizí osnov občanské výchovy na základních devítiletých školách i s plány na uvedení nového předmětu Základy společenských věd na středních všeobecně vzdělávacích školách souvisel problém zlepšení přípravy budoucích učitelů těchto předmětů na pedagogických, případně filozofických fakultách. Fakulty kromě toho měly masově a různými formami doškolovat neaprobované učitele občanské výchovy, kterých bylo stále kolem 90 %. Pro žáky ZDŠ a studenty středních všeobecně vzdělávacích školách a střední odborné a učňovské školy bylo nutno navíc urychleně vypracovat nové učebnice a metodické příručky, neboť s implementací nového modelu se počítalo již od zahájení školního roku 1966/1967.

Všichni aktéři, od stranických orgánů přes ministerstvo školství, pedagogické fakulty až po širokou pedagogickou obec se sice shodovali, že teoretické nastavení občanské výchovy

⁴⁶ Jednalo se o přípravu zákona č. 19/1966 Sb. o vysokých školách, který byl přijat Národním shromážděním 16. 3. 1966.

⁴⁷ V listopadu 1965, tedy přibližně měsíc po říjnovém kolegiu, byl Čestmír Čísar z funkce ministra školství a kultury odvolán a nahrazen Jiřím Hájkem.

⁴⁸ NA, f. Ministerstvo školství a kultury, kolegium ministra, kart. 57, sign. 15.

⁴⁹ Tamtéž.

a způsoby výuky je třeba od základů změnit, nicméně nebylo v silách žádného z nich tak ambiciózně vytyčené úkoly zvládnout během jednoho či dvou let. Začalo se tedy mohutně improvizovat, a to ne vždy šťastně. Těžkostí „občankářské“ obce si pohotově všimli pedagogové, kteří dlouhodobě usilovali o hodinové posílení jiných předmětů, přírodovědných stejně jako společenských. První hmatatelnou změnou, ke které ve druhé polovině šedesátých let v rámci částečné revize kurikula základního vzdělávání došlo, bylo paradoxně zrušení výuky občanské výchovy v šestém ročníku ZDŠ. Malou útechou pro stoupence zachování občanské výchovy mohlo být pouze to, že odebraná jedna hodina (což ovšem znamenalo likvidaci celého předmětu v 6. ročníku) byla obratem přidělena dějepisu. Od školního roku 1966/1967 se tak občanská výchova vyučovala pouze v sedmém, osmém a devátém ročníku. V sedmém a osmém ročníku byl současně významně snížen počet tematických okruhů. Konkrétně v 7. ročníku se původních pět tematických okruhů redukovalo na tři: 1. kulturní chování; 2. činnost národních výborů; 3. práva a povinnosti občanů. Látka osmého ročníku se koncentrovala na jeden velký tematický okruh zaměřený na státní společenské a hospodářské zřízení ČSSR. V devátém ročníku prozatím zůstal obsah osnov nezměněn, přičemž ale bylo avizováno, že nové revidované osnovy vejdou do praxe teprve na začátku školního roku 1968/1969.

Zrušení předmětu občanská výchova v šestém ročníku druhého stupně ZDŠ neznamenovalo, že by stoupenci předmětu polevili ve svém úsilí občanskou výchovu zásadně kvalitativně inovovat. V tom jim měl významně pomoci nový časopis *Občanská výchova*, jehož první ročník vyšel na začátku školního roku 1966/1967.⁵⁰ Osmnáctičlenná redakční rada pod vedením M. Rosenzweiga v úvodním textu konstatovala, že bude nutno se soustředit hlavně na inovaci či tvorbu nových osnov pro školy třetího cyklu, které budou obsahově podstatně náročnější. Zde bude třeba se zaměřit na vymezení vzdělávacího jádra občanské výchovy a také posílit témata ze základů filozofie a případně také psychologie. K tomu měly napomoci příspěvky významných osobností tehdejší české filozofie, např. kome-nioložky Jiřiny Otáhalové Popelové (1904–1985), Jiřího Cvekla (1919–1995), Vladimíra Tardyho (1906–1987) nebo Milana Machovce (1925–2003). K novému pojetí občanské výchovy na základních devítiletých školách se vyjádřila členka redakční rady Alexandra Kreisingerová. Konstatovala, že v novém pojetí *„občanská výchova není univerzálním předmětem pro komunistickou výchovu mládeže, jako byla doposud. Nové pojetí spočívá v jednotě jejího vzdělávacího a výchovného působení, která nedílným způsobem ovlivňuje žáky. Výchovně působit lze jen na základě soustavného poznávání v oblastech, které jsou základem předmětu. Jádro předmětu je nauka o státním společenském a hospodářském zřízení ČSSR. Významná funkce je syntéza a zobecňování poznatků z ostatních předmětů [...] Zdůraznění vědního základu přitom neznamená, že občanská výchova ztrácí svůj výchovný charakter.“*⁵¹ Jak již bylo uvedeno, přestala se od školního roku 1966/1967 občanská nauka vyučovat v šestých ročnících základních škol. V sedmých, osmých a devátých ročnících se měli učitelé dočasně držet provizorních osnov, přičemž ministerstvo školství slíbilo dodat

⁵⁰ *Občanská výchova*. Časopis pro občanskou výchovu, filosofii, psychologii a logiku, pro světonázorovou, politickou a morální výchovu mládeže. Dohromady vyšlo kontinuálně pouze pět ročníků, poslední ve školním roce 1970/1971 měl již jenom pět čísel v ročníku, předchozí čtyři ročníky obsahovaly deset čísel v každém ročníku. V roce 1971 byl časopis nahrazen novým časopisem *Společenské vědy ve škole*.

⁵¹ Alexandra KREISINGEROVÁ, *Změny ve vyučování občanské výchovy na ZDŠ*, *Občanská výchova* 1/1, 1966/1967, s. 5–8.

školám nové osnovy až těsně před začátkem školního roku 1967/1968. S nástupem nového školního roku 1967/1968 se objevila další novinka v podobě zavedení klasifikace občanské výchovy na ZDŠ.⁵² Milan Rosenzweig, který po celou první polovinu šedesátých let standardní klasifikaci v občanské výchově odmítal, začal od roku 1966 na tuto věc postupně měnit názor. V roce 1967 již jednoznačně argumentoval ve prospěch klasifikace, neboť „*řádné hodnocení posiluje autoritu předmětu v očích žáků i rodičů [...]. Při klasifikaci by se mělo přihlídnout ke schopnosti žáků aplikovat poznatky odjinud, spojovat obsah s různými mimoškolními podněty atd.*“⁵³

Reformy tzv. Pražského jara podněcované požadavky na demokratizaci a liberalizaci politického a společenského života se nemohly neprojevit ani v komplexním a velmi složitém odvětví československého školství. Dynamika a intenzita proreformních požadavků logicky nejsilněji zasáhla prostředí vysokých škol. Akční program ministerstva školství, který byl na stránkách Učitelských novin zveřejněn v červnu 1968, nicméně neopomíjel ani regionální školství. Vedle samozřejmých požadavků na lepší mzdové ohodnocení učitelů, dořešení ekonomicko-právních vztahů mezi ministerstvem školství a zřizovateli, se v akčním programu mj. objevilo prohlášení, že „*na všech školách budou urychleně odstraněny deformace dogmatického přístupu výuky zvláště novodobé etapy historie našich národů a států, výuky dějepisu a literatury a při výkladu některých společenských a přírodních jevů tak, aby byl respektován vědecký, historický a národní přístup. Po přechodnou dobu budou učitelé orientováni postupně vydávanými metodickými pokyny a statěmi a odbornými časopisy.*“⁵⁴ Občanská výchova jako předmět v akčním programu explicitně zmíněna nebyla, což bylo vzhledem ke kontextu doby pochopitelné. Probuzené veřejnosti, pravděpodobně včetně převážné většiny učitelské obce, byl v té době osud občanské výchovy v lepším případě lhostejný. Pocity marnosti řadového učitele občanské výchovy vystihl redaktor Učitelských novin Karel Tichý v rozhovoru s anonymním pedagogem, který mj. uvedl: „*Už ani za nic nebudu učit devátáky občanku. Politická výchova dnes ztratila jakoukoli koncepci a v současné době i jakýkoli smysl. Učitel občanské výchovy si připadá jako demagog a lhář. Ve třetím ročníku jsem poctivě učil volné hodiny podle Rudého práva, ale Rudas úplně otočil. Mám v hlavě zmatek sám, jak mohu orientovat jiné? Ohromné množství lidí je usvědčováno z nepravdy, vynořuje se ohromné množství lží, nepravd, polopravd, a to ať z kruhů vyložené vědeckých, které svou vědou vytvářely veřejné povědomí, či z řad těch, kteří se z důvodů víry nebo oportunismu stávali spolutvůrci.*“⁵⁵ Velkou porci kritiky v tzv. krizových letech museli snášet rovněž autoři učebních textů a příruček ateistické výchovy, která spadala do osnov občanské výchovy v 9. ročníku. V červenci 1968 uveřejnil časopis Student rozhovor Olega Suse a Milana Jelínka, ve kterém se bavili o nedávno obhájené kandidátské práci F. Frendlovského pod názvem *Soubor prací z oboru teorie vyučování občanské výchově a z oboru světonázorové a ateistické výchovy na ZDŠ*. Konstatují: „*Tento člověk ještě po lednovém plénu ÚV KSČ vyslovoval názor, že pedagogická fakulta nemůže*

⁵² K tématu klasifikace již nejméně dva roky předtím běžela na stránkách profesních pedagogických časopisů debata.

⁵³ Milan ROSENZWEIG, *Klasifikace v občanské výchově na ZDŠ*, Občanská výchova 2/1, 1967/1968, s. 8–13.

⁵⁴ *Akční program ministerstva školství*, Učitelské noviny 18/26, 1968, s. 5.

⁵⁵ Karel TICHÝ, *Jak dál s politickou prací na škole?*, Učitelské noviny 18/25, 1968, s. 4.

*dát do ruky učitelský diplom tomu, kdo se hlásí k některé církvi. Texty Frendlovského mají s vědou příliš málo společného. Je to spíše publicistika hodící se do padesátých let.*⁵⁶

Současně někteří osvětenější redaktoři profesních časopisů, zaměstnanci ministerstva, vysokoškolští akademici, činovníci regionálních školských správ a nepochybně i nemalá část učitelů občanské výchovy vnímali nové příležitosti, jak občanskou výchovu v očích veřejnosti zbavit rigidní ideologické zátěže z minulosti a celkově ji rehabilitovat. V květnu 1968 uveřejnil časopis *Občanská výchova* úplné znění *Všeobecné deklarace lidských práv*, která byla přijata v roce 1948 Valným shromážděním OSN.⁵⁷ Na to pak navázaly pokusy zakotvit od počátku školního roku 1968/1969 téma lidských práv přímo do osnov výuky. V novém návrhu osnov občanské výchovy, který se projednával na jaře 1969, se dokonce objevily náměty zařadit do osnov samostatné téma o dětských právech a o výchově k evropanství.⁵⁸

Kromě oprávněných výtek, které na adresu občanské výchovy v předsrpnovém i posrpnovém období r. 1968 z mnoha stran zaznívaly, se museli tvůrci koncepce a metodiky předmětu, a hlavně také všichni učitelé vyrovnat ještě s jinou výzvou, která nebyla přímo podmíněna aktuálními politickými událostmi. Odstranění občanské výchovy z kurikula základního vzdělávání v 6. ročníku od počátku školního roku 1966/1967 bylo pouze předzvěstí dalších změn, jejichž realizace byla avizována na školní rok 1968/1969. V souvislosti s postupným zaváděním pětidenního pracovního, tudíž i vyučovacího týdne bylo na jaře 1968 ministerstvem školství oznámeno, že bude nutné omezit i počet vyučovacích hodin v rozvrzích všech typů škol. U ZDŠ se přistoupilo k osvědčené praxi, že předmět, který může být třeba jenom částečně obětován jako první, bude opět občanská výchova. Tak se i stalo, neboť od školního roku 1968/1969 zmizela občanská výchova z rozvrhu sedmých ročníků. Tímto rozhodnutím mohla většina pracně vytvořených učebnic a různých metodických příruček z předchozích let putovat rovnou do stoupy. Zkušení autoři dosavadních učebnic a osnov tak náhle stáli před úkolem, jak v řádu několika týdnů dodat ministerstvu školství novou sadu provizorních osnov, které pak ministerstvo může obratem rozesílat školám. Zkušený autor učebnic a metodických materiálů M. Rosenzweig v říjnu 1968 v časopisu *Občanská výchova* správně uvedl, že „*letošní rok postavil učitele občanské výchovy do náročné situace [...], která] podtrhuje úlohu osobního stanoviska a vlastní zralosti učitele [...]. Významným spojovacím článkem se současností bude i téma o základních lidských právech.*“⁵⁹ Na podzim 1968 se krajští metodici občanské výchovy na celostátní poradě shodli na tom, že největší chybou při vynucené revizi osnov základních škol bylo vypuštění tématu o kulturním chování mladého člověka, které se podle nich v osnovách šestého ročníku velmi dobře osvědčilo. Ředitel ZDŠ v Markušovicích na Slovensku Ján Azud napsal, že „*v návrhu nových osnov není náležitě doceněna úloha základních pravidel socialistického spoluzití a chování žáků při různých příležitostech. Toto je vysoce aktuální hlavně na vesnicích, kde často rodinná výchova není na patřičné úrovni.*“⁶⁰ Kromě dramatických

⁵⁶ Oleg SUS – Milan JELÍNEK, *Výroba jmen s CSc. Rozmluva*, Student 3/27, 1968, s. 3.

⁵⁷ *Občanská výchova* 2/9, 1967/1968, s. 385–389. Text *Všeobecné deklarace* v časopise není nijak redakčně uveden ani komentován.

⁵⁸ Jaroslav LADMAN, *Připomínky k novému návrhu osnov občanské výchovy pro ZDŠ*, *Občanská výchova* 3/9, 1968/1969, s. 411–417.

⁵⁹ Milan ROSENZWEIG, *Občanská výchova a věci veřejné*, *Učitelské noviny* 18/42, 1968, s. 3.

⁶⁰ Ján AZUD, *Ze zkušeností učitelů z krajů a okresů*, *Občanská výchova* 4/2, 1969/1970, s. 120–121.

politických událostí, které v letech 1968–1969 prožívaly oba národy v Československu, museli učitelé občanské výchovy ve výuce rychle nastudovat novou realitu federálního státoprávního uspořádání, proměňující se roli Národní fronty v Československu a v oblasti mezinárodních vztahů umět žákům správně vyložit nastupující éru tzv. détente. Na nové státoprávní a mezinárodně politické realie samozřejmě museli reagovat také tvůrci kurikula vysokoškolské přípravy budoucích učitelů občanské výchovy na pedagogických fakultách.

Překotné změny, ke kterým v kurikulu občanské výchovy na ZDŠ došlo v letech 1966–1969, snášeli mnozí zainteresovaní odborníci a učitelé těžce. V říjnu 1969 zveřejnil svůj názor na tvorbu nového návrhu osnov ředitel Krajského pedagogického ústavu v Olomouci Stanislav Křupka. Uvedl, že „*po vypuštění občanské výchovy ze 7. a 8. ročníku zbyl z předmětu jenom jakýsi osekaný pahýl, o němž lze pochybovat, že splní nároky na předmět kladené. Metodické příručky zastaraly dřív, než byly vydány. Tím závažnější je, co se s předmětem stane.*“⁶¹ Na závěr své úvahy se přiznal, že je ohledně budoucnosti občanské výchovy velmi skeptický. Naproti tomu osvědčení tvůrci původní koncepce občanské výchovy na základních a středních školách od konce padesátých let v čele s M. Rosenzweigem, J. Ladmanem, M. Ciprem a také ředitelem Výzkumného ústavu pedagogického v Bratislavě Dušanem Sukubou se snadno přizpůsobili novým mocenským poměrům. Od jara 1969 soustavně a trpělivě pracovali na obnovení předmětu v plnohodnotné podobě, tj. s předpokladem, že se občanská výchova vrátí jako standardní předmět do všech čtyř ročníků druhého stupně ZDŠ s dotací minimálně jedné hodiny týdně. Nejenom kvůli jejich letitým zásluhám, ale také díky obezřetnosti v tzv. krizových letech 1968–1969 se jim podařilo proplout hustým sítím stranických prověrek v roce 1970 a tím si ve VÚP udržet vedoucí pozice. Miroslav Cipro byl v roce 1971 dokonce jmenován náměstkem ministra školství. Také Pedagogická fakulta UK ocenila zásluhy J. Ladmana, který se v první polovině 70. let začal více věnovat tvorbě audiovizuálních učebních programů ve spolupráci s Československou televizí.⁶² Všichni jmenovaní pracovníci se během první poloviny 70. let v rámci VÚP v Praze a Pedagogické fakulty UK v Praze znovu aktivně zapojili do procesu budování nové koncepce a metodiky předmětu, který ale již v kurikulu figuroval pod názvem občanská nauka.

Místo závěru

Nový předmět občanská nauka, který byl zařazen do osnov vznikajících základních devítiletých škol v socialistickém Československu na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století, se od počátku a vlastně nepřetržitě po celá šedesátá léta potýkal s řadou problémů. Sami tvůrci jeho kurikula, soustředění kolem Výzkumného ústavu pedagogického v Praze, Výzkumného ústavu pedagogického v Bratislavě a na některých odborných pracovištích vysokých škol, se shodovali pouze na základním cíli. Tím byla výchova mladého socialisticky uvědomělého člověka, který je hluboce oddaný ideálům komunismu a tzv. proletářského internacionalismu. Lišili se ovšem v názorech na obsahovou náplň předmětu

⁶¹ Stanislav KŘUPKA, *Zamyšlení nad návrhem osnov občanské výchovy*, Občanská výchova 4/2, 1969/1970, s. 122–124.

⁶² AUK, f. Pedagogická fakulta, doktoráty, kart. 9.

v jednotlivých ročnících a na volbě správných didaktických postupů. Jen pozvolna a v minimálních počtech začali občanskou výchovu vyučovat na ZDŠ řádně a probovaní absolventi nedávno založených Pedagogických institutů. Navzdory přáním a představám vysokých stranických orgánů a státní i regionální školské správy (ministerstvo školství a odbory školství tehdejších KNV a ONV) ředitelé ZDŠ pragmaticky využívali, resp. zneužívali nový předmět k „vykrývání“ úvazků neaprobovaných učitelů. Rozšířeným jevem rovněž bylo přidělování předmětu třídním učitelům, kteří mohli hodiny občanské výchovy místo standardní výuky využít k řešení aktuálních výchovných záležitostí. Občanská výchova u žáků navíc nikdy nevzbuzovala velký respekt díky tomu, že na rozdíl od všech ostatních předmětů nebyla klasifikována známkou. Teprve se začátkem školního roku 1967/1968, tj. na základě bezmála desetileté zkušenosti, měli původní tvůrci k dispozici připravenou komplexní revizi obsahu a pojetí občanské výchovy. Do jejich plánů ovšem nečekaně zasáhly události tzv. Pražského jara. Předmět občanská výchova se náhle jevil jako politicky a společensky zdiskreditován, neboť byl veřejností i většinou učitelské obce oprávněně vnímán jako nástroj ideologické indoktrinace a manipulace školní mládeže. Po krátkém, přibližně rok trvajícím období celospolečenského uvolnění mj. provázeném zrušením cenzury a svoidnou diskusí, nastalo ve druhé polovině 1969 rychlé „obnovení pořádku“. Vývoji obsahu a metodiky občanské nauky v období normalizace bude věnována samostatná studie.

Grantová podpora

Studie vznikla v rámci grantového projektu Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci IGA_PdF_2024_010.

KAREL KONEČNÝ

Von der Bürgererziehung zur Bürgerkunde. Entstehung und Änderungen von Inhalt und Methodik des Unterrichtsfaches Bürgererziehung an den 9-klassigen Grundschulen in der Tschechoslowakei der 1960er Jahre

ZUSAMMENFASSUNG

Gegenstand dieser Studie ist die Entstehung des neuen Unterrichtsfaches „Bürgererziehung“, das nach einem Beschluss des obersten Organs der KPTsch und des Schulministeriums ab 1960 in die Lehrpläne der neunklassigen Grund- und Mittelschulen in der Tschechoslowakei aufgenommen wurde. Die Lehrpläne des neuen Faches knüpften weder an das Unterrichtsfach der Bürgerkunde und -erziehung in der ersten Republik, noch an das Unterrichtsfach der politischen Erziehung an, dass in der dritten Republik (1945–1948) als Teil der Primär- und Sekundärbildung eingeführt worden war. Nach der kommunistischen Machtübernahme 1948 wurde der Unterricht im Fach Bürgerkunde zwar beibehalten, ohne dass es aber zu einer Ausarbeitung von Konzeption, Lehrplan und Lehrbuch gekommen wäre. Im Jahr 1953 wurde das Unterrichtsfach formal in „Grundgesetz der ČSR und der UdSSR“ umbenannt. 1959 gelangten die höchsten Partei- und Schulorgane und Fachleute aus der akademischen Sphäre zu dem Entschluss, ein neues Unterrichtsfach mit der Bezeichnung „Bürgererziehung“ einzuführen. An seiner Konzeption, der Ausarbeitung der Lehrpläne und der Abfassung der Lehrbücher war ein umfangreiches Team von Fachleuten aus den pädagogischen Forschungsinstituten in Prag und Bratislava, der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften sowie einiger pädagogischer Institute, vor allem aus Prag, beteiligt. Gleichzeitig mit

der Einführung dieses neuen Unterrichtsfaches wurde für die künftigen Lehrer der neunklassigen Grundschulen die Möglichkeit eröffnet, an den neu gegründeten pädagogischen Instituten die Approbation für das Fach Bürgererziehung zu erlangen. Vorliegende Studie basiert vor allem auf Recherchen von Primärquellen, die in staatlichen und in institutionellen Spezialarchiven deponiert sind, sowie auf einer Analyse der zeitgenössischen Lehrpläne und Lehrbücher. Wichtiger Bestandteil der Quellenbasis sind zeitgenössische Fachzeitschriften, beispielsweise die *Učitelské noviny* (Lehrerzeitung), *Dějepis a zeměpis ve škole* (Geschichte und Erdkunde in der Schule), *Socialistická škola* (Sozialistische Schule). Das Unterrichtsfach Bürgererziehung, das völlig mit der marxistisch-leninistischen Ideologie durchdrungen war, rang seit seiner Einführung ununterbrochen in den sechziger Jahren mit einer Reihe von Problemen, von denen einige schrittweise und improvisierend gelöst wurden. Versuche um eine Revision seiner Lehrpläne und eine Innovation des methodischen Vorgehens kamen im Zusammenhang mit den stürmischen Ereignissen der Jahre 1968–1969 im Wesentlichen zum Stillstand. Mit der neuen Konzeption der Bürgerkunde in der Primär- und der Sekundärbildung während der sog. Normalisierung befasst sich diese Studie nicht mehr.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

doc. PhDr. Karel Konečný, CSc.

Katedra společenských věd Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

karel.konecny@upol.cz